

Елизабета Димитрова

Elizabeta Dimitrova

**FOLIA ARCHAEOLOGICA
BALKANICA
III**

Elica Maneva in honorem

**FOLIA ARCHAEOLOGICA
BALKANICA VOLUME
III**

Elica Maneva in honorem

За сите археолози, историчари на уметност, истражувачи, теренски проучувачи и практичари, како и за почитувачите и заштитниците на македонската културна ризница

To all archaeologists, art historians, researchers, terrain explorers and practitioners, as well as those who respect and cherish Macedonian cultural treasury

Како главен уредник на третиот том на архео-журналот **Folia Archaeologica Balkanica**, кој стана препознатлив академски амблем на Институтот за историја на уметноста и археологија, на неговите членови, соработници и некогашни студенти, но и квалитативен знак за научната дејност на Филозофскиот факултет како негов извршен продуцент, особено ми е драго што можев да учествувам во креацијата на едно издание, инспи-

As an editor-in-chief of the third volume of the archaeo-journal **Folia Archaeologica Balkanica** which grew into a recognizable academic emblem of the Institute of art history and archaeology, its Faculty, collaborators and alumni, as well as into a qualitative mark of the scholarly activities of the Faculty of Philosophy in Skopje as its executive producer, I am extremely delighted to have participated in the process of realization of a valuable edition inspired

рирано од и посветено на почитуваната професорка Елица Манева, мојата менторка додека студирав, супервизорка на мојот студентски труд кај којашто дипломирав, моја драгоценa животна учителка и драга долгогодишна пријателка. Овој број на **Folia Archaeologica Balkanica** е продуциран во чест на професорката која денес и јавно ги добива признањата на сите нас поради тоа што: академски форматираше многубројни генерации студенти обучени да го преземат благородниот товар на теориските истражувања и теренските активности, создаде свои следбеници кои денес работат во музејските институции од национален и локален карактер, креираше 150 научни трудови, монографии, енциклопедиски единици и стручни изданија, и несебично ги поддржуваше своите соработници во нивните напори да изградат кариери на врвни археолози и респектабилни средновековисти. Голем дел од нив, учествуваа во креирањето на овој зборник.

Покрај воведните текстови посветени на животот и делото на Елица Манева од мојата маленкост (**Elizabeta Dimitrova, A Few Words on Behalf of My Teacher Professor Elica Maneva – Feminine Touch to Archaeological Matters**), и помладите колеги Ирена Весевска (**IN HONOREM**) и Орданче Петров (**On the Life And Deeds of Professor Elica Maneva**), кој го приложи и списокот на објавени дела на професорката (**Bibliografija na prof. d-r Elica Maneva**), **Folia Archaeologica Balkanica Tertia - Professoris illustrisimae Elica Maneva in honorem** содржи триесет и еден труд, авторизирани од долгогодишни, искусни авторитети во проучувањето на материјалната и духовната култура на македонското поднебје, но и од млади, талентирани истражувачи во сферата на археолошката теорија и практика, сите ученици и соработници на професор Манева, нејзини следбеници, почитувачи и академски пријатели.

Од истражувачката сфера на **Праисторијата**, **Folia Archaeologica Balkanica** број III успеа да инкорпорира само еден труд, кој иако сингл во однос на научните прилози од останатите хронолошки појаси, содржи вредни резултати од истражувањата на ритуалните практики во обредните постапки од неолитското доба. Тоа е текстот на Гоце Наумов, **Neolithic Bodies: Intramural Burials and Anthropomorphic Representations in the Republic of Macedonia** (*Неолитски тела: погребувањата во населбите и антропоморфните претстави во Република Македонија*), во кој авторот ги анализира начините на погребување и пронајдените антропоморфни претстави на фигурини од неколку неолитски населби на македон-

by and dedicated to the honourable Professor Elica Maneva, my mentor while studying, supervisor of my Bachelor thesis, my precious guide through the misadventures of academic life and beloved long-term friend and companion. On the account of that, the third volume of **Folia Archaeologica Balkanica** is produced in honour of Professor Elica Maneva, who thereby acquires the recognition of all of us as a teacher and a professional due to her generous contribution to the formation of many generations of students trained to participate in the noble activities of theoretical research and terrain exploration; to the creation of a league of followers employed in the museum institutions of national and local character in the Republic of Macedonia, to the production of a bibliography of over a hundred and fifty titles (papers, books, book chapters, reports, reviews etc.), as well as to giving precious support to hundreds of associates and students with a purpose of their academic and scientific wellbeing as archaeologists and medieval scholars. Many of them took part in the creation of this Collection of works.

Besides the introductory papers dedicated to the life and academic work of Professor Elica Maneva authorized by my humble self (**Elizabeta Dimitrova, A Few Words on Behalf of My Teacher Professor Elica Maneva – Feminine Touch to Archaeological Matters**), as well as by the younger colleagues Irena Teodora Vesevska (**IN HONOREM**) and Ordanče Petrov (**On the Life And Deeds of Professor Elica Maneva**), who has also produced the List of publications created by Professor Maneva (**Bibliografija na prof. d-r Elica Maneva**), **Folia Archaeologica Balkanica Tertia Professoris illustrisimae Elica Manerva in honorem** encompasses thirty one papers created by long-term, experienced authorities in the domain of prehistoris, antique and medieval studies of Macedonian cultural heritage (both material and spiritual culture), as well as by young, promising investigators in the sphere of archaeological theory and practice, all of them students and collaborators of Professor Maneva, her followers, votaries and academic fellows.

From the research sphere of Prehistory, **Folia Archaeologica Balkanica volume III** incorporated a single paper which encompasses significant results of the analysis of the ritual practices in the ceremonial activities of the Neolithic period. By that, I refer to the article written by Goce Naumov entitled **Neolithic Bodies: Intramural Burials and Anthropomorphic Representations in the Republic of Macedonia** (*Neolitski tela: Pogrebuvanjata vo nasebite i antropomorfните претстави во Република Македонија*), in which the author analyses

ската територија, укажувајќи на утилизацијата на човечкото тело како медиум за афирмирање на социјалните релации и симболичките концепти на организираното живеење.

Доменот на *Антиката* содржи пет вредни истражувачки прилози, посветени на различни аспекти на античката култура, потврдена со археолошките артефакти откриени на македонското подрачје. Меѓу нив, Паско Кузман, екстензивно, наративно, инспиративно и дедуктивно ни го открива и илустрира богатиот инвентар на семејната гробница од првата половина на III век во **Видобишта** – Охрид (*Vidobishta*). Создавајќи една вистинска мала монографија за фамилијарната гробна целина која содржи десетина упоки на покојници комплетирани со „друштво“, од накит, култни предмети и нумизматички прилози, Паско Кузман конструира илустративна панорама за начинот на луксузните погребенија во последните векови на римската епоха.

Култните практики на римскиот период, се, исто така, нотирани и експлицирани во трудот на Звонимир Николовски, **Notes for several cultic forms from the Roman Period in the Region of Kumanovo** (*Белешки кон неколку култни конституции од римскиот период во кумановско*), кој упатува на различните форми на обредна посветеност евидентирани во остатоците од олтарни конструкции, камени жртвеници, надгробни стели, вотивни релефни претстави и елементи на персонален накит, како реминисценции на ориенталните мистерии и нивните езотерични перформанси.

Во помалку езотеричната сфера на официјалната римска култна пракса, не носи трудот на Викторија Соколовска, **When was the Roman temple on Isar-Marvinci built** (*Кога е изграден римскиот храм на Исар-Марвинци?*) кој, врз основа на грчкиот натпис откриен со ископувањата од 2010, прецизно го датира подигањето на споменатиот објект во 79 година, со што ја ревидира поранешната хронологија на градбата за цело столетие. Наспроти сожетиот експозит на Викторија Соколовска, Александра Николовска во својот прилог насловен како **The House of Parthenius Revised** (*Повторна посета на Куќата на Партениј*), академски конзистентно го елаборира историскиот и културниот контекст на раскошниот палатен објект во Стоби и на неговата скулптурална декорација. Притоа, авторката прави мошне сериозен обид за контекстуализација на декоративните компоненти на палатата низ призмата на нивното естетско, социјално и култно значење.

the manners of burial, as well as the discovered anthropomorphic figurines found in several Neolithic settlements in the territory of Macedonia, pointing to the utilization of the human body as a medium for affirmation of the social relations and symbolic concepts of organized life.

The domain of Antique studies encompasses five significant scholarly contributions dedicated to different aspects of Antiquity, its material and spiritual culture, confirmed by the archaeological findings discovered on Macedonian soil. Among them, Pasko Kuzman in an extensive, narrative, inspiring and deductive manner explicates and illustrates the rich inventory of the family tomb from the first half of the 3rd century at Vidobišta, Ohrid (**Vidobišta**). Creating a genuine small monograph on the familial sepulture with a dozen graves of deceased buried with a “company” of jewelry, cultic items and numismatic findings, the author of the paper, Pasko Kuzman constructs an illustrative panorama of the ways in which the luxurious funerals have been designed in the last centuries of the Roman era.

The cultic practices of the Roman period have also been noted and explicated in the paper authorized by Zvonimir Nikolovski, **Notes for several cultic forms from the Roman Period in the Region of Kumanovo** (*Beleški kon nekolku kulтни konstitucii od rimskiot period vo kumanovsko*), which refers to the different forms of ritual devotion perceived in the remnants of altar constructions, sacrificial tables, headstones, votive reliefs and elements of personal jewelry as vestigial traces of Oriental mysteries and their esoteric performances.

In the less esoteric sphere of the official Roman cultic practice, I can enumerate the paper of Viktorija Sokolovska entitled **When was the Roman temple on Isar-Marvinci built** (*Koga e izgraden rimskiot hram na sar-Marvinci*). On the ground of the Greek inscription discovered in the course of the excavations in 2010, the author points to a more precise dating of the mentioned edifice in the year of 79, contributing to the revision of the former chronology of the temple by a whole century.

Contrary to the condensed exposition of the subject matter in the article of Viktorija Sokolovska, the article of Aleksandra Nikolovska, **The House of Parthenius Revised** (*Povtorna poseta na Kukjata na Partenij*), gives an academically consistent elaboration of the historical and cultural context of the luxurious mansion in Stobi and its sculptural decoration. In that context, the author makes a serious effort for contextualization of the decorative components

Вон култните хоризонти на римската епоха, во сферите на порационалниот приод кон секојдневниот живот обременет со социјалните потреби, сеприсутните опасности и конвенционалните изохипси на урбаниот опстанок, исто така постојат домени на археолошки интерес за истражување и интерпретација. Во тие предели на живеење и опстојување, раѓање и опстанување, својата научна инспирација ја пронашле: Бошко Ангеловски, кој го „реконструира,, ламеларниот оклоп пронајден во Стоби во 2009 година, атрибуирајќи го на некој милитантен авторитет од Стобската кавалерија кој живеел во 80тите години на VI век во трудот со наслов **Late Roman Lamellar Cuirass from Stobi** (*Доцноримски ламеларе оклоп од Стоби*), и Валентина Петрушевска Петроска, која ги анализира **Играчките како прилози во детските гробови од Стоби** (*Toys as Grave Offerings in Children's Graves in Stobi*), упатувајќи на еден мошне автентичен истражувачки мотив од сферата на урбаното живеење, социјален по своето значење, ритуален по својата содржина и култен по својата суштина.

Во истражувачкиот појас кој ги опфаќа трудовите од епохата на *Доцната Антика*, **Folia Archaeologica Balkanica III** содржи три кластери на авторски прилози кои се однесуваат на: Урбанизацијата на доцноантичките градови, Црковно-политичките прилики и нивната рефлексивност во сферата на литургиската практика и Мозаичната декорација на ранохристијанските сакрални објекти, нејзината функција и нејзината ликовно-естетската супстанцијалност.

Во трудовите кои се однесуваат на процесот на *Урбанизацијата* на доцноантичките населби, младиот колега Христијан Талевски, ја анализира **Дефанзивната воена политика на Јустинијан I на Балканот во контекст на трансформацијата на доцноримските и рановизантиските населби** (*The Defensive Military Policy of Justinian I in the Balkans in the Context of Transformation of the Late Roman and Early Byzantine Settlements*). Со педантна интерпретација на историските извори, аналитичко-дедуктивен приод кон толкувањето на воено-политичките ситуации и рационален ракурс во анализата на социо-економските и историско-демографските параметри, Христијан Талевски успеал да даде реална, динамична и живописна слика на промената во функционирањето на доцноантичките населби во епохата на милитантно супериорниот, дипломатски версатилниот и идеолошки субконформистички ориентирано император Јустинијан Велики.

of the palace through the prism of their aesthetical, social and cultic significance.

Beyond the cult horizons of the Roman epoch, in the frames of the more rational approach to daily life burdened with social needs, omnipresent distresses, as well as conventional countour lines of urban survival, there are domains of archaeological interest for research and interpretation, as well. In those regions of living and existence, birth and survival, some of the participants in this edition of *Folia Archaeologica Balkanica* found their scientific inspiration. The first in line is Boško Angelovski, who reconstructs the lamellar armour plate discovered in Stobi in 2009 and attributes it to a military authority belonging to the City cavalry in the eighties of the 6th century in the article entitled **Late Roman Lamellar Cuirass from Stobi** (*Docnorimski lamelaren oklop od Stobi*). In the same line, Valentina Petruševska Petroska analyses the grave findings discovered at the same archaeological site in her paper **Igračkite kako prilozhi vo detskite grobovi vo Stobi** (*Toys as Grave Offerings in Children's Graves in Stobi*), pointing to a very genuine research motif from the sphere of urban life, social by its significance, ritual by its contents and cultic by its essence.

Within the research horizon which encompasses articles dedicated to the period of Late Antiquity, **Folia Archaeologica Balkanica volume III** includes three clusters of scholarly contributions referring to: 1. Urbanization of Late Antique Cities, 2. Ecclesiastical and historical circumstances and their reflection in the sphere of liturgical practice, and 3. Mosaic decoration of Early Christian edifices: its function, as well as its artistic and aesthetic substantiation. In the cluster encompassing the papers related to the process of urbanization of Late Antique settlements, young colleague Hristijan Talevski analyses the historic situation of the first half of the 6th century through the archaeological strata of urban forms in **Defanzivnata voena politika na Justinijan I na Balkanot vo kontekst na transformacijata na docnorimskite i ranovizantiskite nasebhi** (*The Defensive Military Policy of Justinian I in the Balkans in the Context of Transformation of the Late Roman and Early Byzantine Settlements*). With a meticulous interpretation of the historical sources, application of analytic and deductive methods in the definition of military and political situations, as well as utilization of a racional angle in the analysis of the social, economic and demographic parameters of the time, Kristijan Talevski has succeeded to picture a realistic, dynamic and vivid panorama of the change in the function of the Late Antique settlements in the epoch of the military superior, diplomatically ambig-

Во истиот кластер, Ленче Јованова го следи урбанистичкиот развој на Скупи, со сите негови градителски фази од доцниот I век, преку периодот на варварските пенетрации во III столетие, низ доцноримската ведута, сè до Хунската инвазија во 447 година во рамките на постарата урбана етапа на градот, како и анализирајќи ја помладата урбана етапа од средината на V до доцниот VI век и понатаму - во трудот насловен **Scupi – Transition from an Imperial Colony to a Late Antique Metropolis** (*Скупи – Транзиција од империјална колонија во доцноантичка метропола*) Конфигурирајќи го историскиот периметар на градот со сите негови структурални елементи низ една хронолошки конзистентна изохипса, Ленче Јованова создава урбанистичко портфолио на Скупи и на неговото долговековно живеење.

Со слична интенција, Киро Ристов во **Gradiste Taor: Late Antique Settlement and Fortress** (*Градиште Таор: Доцноантичка населба и утврдување*), ги претставува карактеристиките на градбите и пронајдените археолошки артефакти од доцноантичкиот хоризонт на населбата, која во еден подолг период теренски ја истражува. Дафина Герасимовска, пак, ни ги експлицира структуралните особености и функционалните карактеристики на **Архитектурата во доцната антика во Македонските градови** (*Architecture in Late Antiquity in Macedonian cities*), укажувајќи на генералните одлики во дизајнот на станбените објекти и на сакралните зданија од неколку доцноантички локалитети на македонското подрачје. Следејќи го „предвидливиот“, хронолошки ритам во процесот на пренесувањето на структурните компоненти од римската јавна архитектура во христијанското сакрално градителство, Дафина ја дефинира и концептуалната рамка на настанувањето на типолошките матрици во креативно сублимативната доцноантичка епоха.

Времето на Доцната Антика, инспиративно од аспект на проучување на развојот на религиозните идеи и нивните идеолошки консеквенци, е исто така и период на институционализирање на верските учења, кои, на различни начини, се реперкуирале врз потребите и очекувањата на верниците, на нивните ставови и однесувања. Во таа насока, Давча Спасова ни нуди **Сведоштва за жените-ѓакони во Лихнидус** (*Testimonies on the Diaconesses of Lychnidus*). Укажувајќи на натписот, кој во чест на “преподобната Паула”, бил испишан во рамките на мозаичната декорација изведена во ѓакониконот на *таканаречената* Јужна базилика на Плаошник, како и на наодите

uous and ideologically sub-conformistically oriented emperor Justinian the Great.

Within the same cluster, Lenče Jovanova covers the urban development of Scupi with all its building phases in the time span from the late 1st century through the period of the barbaric penetrations in the 3rd century, via the Late Antique *vedute* until the invasion of the Huns in 447 in the frames of the earlier urban stage of the city, as well as analyzing its later urban phase from the mid-5th until the late 6th century and further on in the article entitled **Scupi – Transition from an Imperial Colony to a Late Antique Metropolis** (*Skupi – tranzicija od imperijalna kolonija do docnoantička metropola*). Configuring the historical perimeter of the city with all its structural elements through a chronologically very consistent contour, Lenče Jovanova creates a valuable urban portfolio of Scupi and its centuries-long civilized existence.

With a similar intention, Kiro Ristov in the paper **Gradiste Taor: Late Antique Settlement and Fortress** (*Gradište Taor: docnoantička naselba i utvrđivanje*) “uncovers” the features of the edifices and the discovered archaeological artifacts belonging to the Late Antique horizon of the settlement, which has been his main focus of investigation and scientific interest over a longer period of time, both theoretically and practically. On the other hand, Dafina Gerasimovska explicates the structural characteristics and the functional distinctions of the Late Antique edifices located in several large archaeological sites in the territory of Macedonia. Hence, in the article entitled **Arhitekturata vo docnata antika vo Makedonskite gradovi** (*Architecture in Late Antiquity in Macedonian Cities*) she points to the general features in the design of the residential objects and sacral buildings from the period 4th – 6th century. Following the “predictable” chronological rhythm in the process of transfer of the structural components of the Roman public architecture into the Christian sacral buildings, Dafina Gerasimovska also defines the conceptual frame of the origination of typological matrixes in the creatively sublimated Late Antique era.

The epoch of the Late Antiquity, inspiring by the capacity for investigation of the development and dissemination of religious ideas and their ideological consequences, is also a period of institutionalism of the faith, which, in different aspects, have influenced the needs, expectations, attitudes and public demeanor of the faithful. In that regard, Davča Spasova offers her viewpoints on the religious practices in the 6th century Ohrid church institution in **Svedoštvata za ženite-gjakoni vo Lihnidus** (*Testimonies on the*

во еден гроб на Охридската цитадела, Давча Спасова ја реконструира улогата на жените свештенички во литургиските ритуали на Лихнидскиот епископат од првата половина на VI век.

Од друга страна, трудот на Марина Ончевска-Тодоровска, **The Atrium in Early Christian Church Architecture in East Illyricum and the Large Early Christian Basilica with an Atrium in Scupi** (*Атриумот во црквната ранохристијанска архитектура во Источен Илирик и Големата ранохристијанска базилика со атриум во Скупи*) го следи развојот на оваа градителска компонента во просторниот концепт на сакралните зданија од базиликален тип и нејзината улога во литургиските перформанси на ранохристијанските религиозни церемонии. Преку примерот на Големата базилика со атриум во Скупи, Марина Ончевска-Тодоровска укажува на разликите и спецификите во одвивањето на црквните обреди на македонската територија vis-à-vis текот на сакралните ритуали во големите центри на Римската Империја.

На деликатната сфера на *Ранохристијанските мозаични павименти* третиот број на **Folia Archaeologica Balkanica** и посветува три значајни труда кои се однесуваат на програмско-иконографските, стилско-ликовните и историско-социјалните аспекти на нивната изведба. Во тој контекст, Мишко Тутковски, ја дескрибира, анализира и интерпретира иконографската констелација на Мозаиците од ранохристијанската базилика кај Манчевци во Охрид во неговиот труд **The Mosaics in the Early Christian Basilica at the site of Mancevci in Ohrid** (*Мозаиците од ранохристијанската базилика кај Манчевци во Охрид*). Притоа, користејќи го, за него, препознатливиот компаративен метод во процесот на употребата на стилско-визуелната аналитика, Мишко Тутковски упатува на релативно прецизна хронологија во изведбата на мозаичните претстави, како и во нивната авторска атрибуција, што претставува најголем академски квалитет на овој труд.

Мојот омилен дел од овој архео-журнал, предвидливо, се однесува на мозаичната декорација во Хераклеја, која во една мошне сериозна и методолошки убедлива структурална анализа, се користи како елемент за реконструкција на историскиот контекст на хераклејскиот Епископски центар. Тоа е трудот на Љубинка Цидрова, **Inauguration of Christianity in Heraclea Lyncestis: The Evolution of the Episcopal Complex through an Analysis of the Applied Geometric Mosaic Pavements** (*Инаугурација на христијанството во Heraclea*

Deaconesses of Lychnidus). Pointing to the inscription, which, in honour of the blessed Paula, was executed in the frames of the mosaic decoration applied on the floor of the diaconicon of the so called Southern basilica on the site of Plaošnik, as well as to the findings in an excavated grave of the Ohrid citadel, Davča Spasova reconstructs the role of female priestess in the liturgical rituals of the Lychnidus Episcopacy in the first half of the 6th century.

From another point of view, Marina Ončevska-Todorovska in the article **The Atrium in Early Christian Church Architecture in East Illyricum and the Large Early Christian Basilica with an Atrium in Scupi** (*Atriumot vo crkvnata ranohristijanska arhitektura vo Istočen Ilirik i Golemata ranohristijanska bazilika so atrium vo Skupi*) investigates the development of this architectural component in the spatial concept of sacral edifices belonging to the type of basilica and its role in the liturgical performances of Early Christian religious ceremonies. Through the example of the Large basilica with an atrium in Skupi, Marina Ončevska-Todorovska points to the distinctions and specific qualities in the performative processes of ecclesiastical rites on the territory of Macedonia vis-à-vis the course of the sacral rituals in the large centers of the Roman Empire.

To the delicate sphere of Early Christian mosaic pavements, **Folia Archaeologica Balkanica volume III** dedicates three significant papers which refer to the program, iconographic matrixes, stylistic and aesthetic features, as well as historical and social aspects of their execution. In that context, Miško Tutkovski describes, analyses and interprets the iconographic constellation of the mosaic decoration of an Early Christian basilica located in the town of Ohrid in his paper entitled **The Mosaics in the Early Christian Basilica at the site of Mancevci in Ohrid** (*Mozaicite od ranohristijanskata bazilika kaj Mančevci vo Ohrid*). Utilizing a comparative method characteristic of his archaeological investigation that implies the application of stylistic, as well as visual analytics, Miško Tutkovski addresses the issue of a relatively precise chronology in the execution of the mosaic compositions, as well as their artistic attribution, which is the most significant academic quality of his article.

One of the most inspiring contributions to the third volume of *Folia Archaeologica Balkanica* refers to the mosaic decoration of Heraclea and applies a very serious and methodologically persuasive structural analysis in regard to the mosaic pavements of the Late Antique city that are used as an element for reconstruction of the historical context of the Bishop-

Lyncestis). Интер-релацијата на декоративните компоненти и архитектонскиот концепт на градбите во една кохерентна хронолошка проекција поткрепена со историски аргументи, го прави овој истражувачки прилог есенцијална база за сите понатамошни анализи на социјалната димензија, културната стратиграфија и уметничкото значење на Хераклеја, како клучен ранохристијански центар на македонската територија.

И последниот прилог во кластерот трудови посветени на истражувањето на Доцната Антика, секција Мозаици, трудот на мојата маленкост, насловен **The Mosaic at the Entrance of the Episcopal basilica in Heraclea Lyncestis: Its Didactical Charge and Ritual Impact over the Congregation** (Elizabeta Dimitrova, *Мозаикот во нартексот на Епископската базилика во Хераклеја; дидактички референци и културолошко значење*), поаѓа од комплексната иконографско-симболошка структура на мозаичниот аранжман изведен во припратата на Епископскиот храм во Хераклеја и упатува на функционалните елементи во неговата визуелна констелација, наменети за креативна интеракција на ликовниот композит со верниците. Притоа, авторката препознава и дефинира четири хоризонти на интер-медијација во визуелната апсорпција на иконографскиот дизајн: религиозна идентификација, социјална интеракција, естетска валоризација и културна деноминација.

Појасот на студии за **Средновековната епоха**, разбирливо, опфаќа најголем број прилози, посветени на различни аспекти во истражувањето на медијевиалниот период – од анализа на црковните прилики до укажувањата за таинствени култни практики, од проучување на фортификациите и оружјето до експозиција на сознанија за нови наоди на луксузен накит, од верификација на епидемии и болести до академски панорами на ренесансен гламур. Притоа, петнаесетте труда, кои го сочинуваат блокот посветен на македонскиот среден век, носат нови и забележителни научни резултати или ги синтетизираат досегашните сознанија на начин кој отвора рационални перспективи во истражувањето на највозбудливата епоха од создавањето на македонскиот културен трезор. Во тој контекст, Роберт Михајловски ни дава преглед на црковната историја на Регионот во **Heraclea, Pelagonia and Medieval Bitola - an Outline of the Ecclesiastical History – 6th - 12th century** (*Хераклеја, Пелагонија и Средновековна Битола: преглед на црковната историја од шестти до дванаесетти век*). Внимателно трасирајќи ги податоците од историските извори и натписи-

ric at Heraclea - it is the paper of Ljubinka Dzidrova, **Inauguration of Christianity in Heraclea Lyncestis: The Evolution of the Episcopal Complex through an Analysis of the Applied Geometric Mosaic Pavements** (*Inauguracija na hristijanstvoto vo Herakleja Linkestis. Evolucijata na episkopskiot kompleks niz analiza na izvedenite geometriski mozaični podovi*). The convincing interpretation of the inter-relation of the decorative components and the architectonic concept of the edifices in a coherent chronological projection substantiated by historical arguments, makes this scholarly contribution an essential base for all further analyses of the social dimension, cultural stratigraphy and artistic significance of Heraclea as a key Early Christian center in the territory of Macedonia.

The last contribution to the cluster of research dedicated to the Late Antiquity, section Mosaics, is the paper of my humble-self entitled **The Mosaic at the Entrance of the Episcopal basilica in Heraclea Lyncestis: Its Didactical Charge and Ritual Impact over the Congregation** (Elizabeta Dimitrova, *Mozaikot vo narteksot na Episkopskata bazilika vo Herakleja Linkestis: didaktički reference I kulturološko značenje. Socio-kulturen esej*). Starting from the notion of the complex iconographic and symbolological structure of the mosaic arrangement executed in the western part of the Episcopal temple in Heraclea, the article points to the functional elements in its visual constellation, intended for creative interaction of the painterly composite with the faithful. In that context, the author recognizes and defines four horizons of inter-mediation in the visual absorption of the iconographic design: religious identification, social interaction, aesthetic valorization and cultural denomination.

The zone of investigation of the Medieval epoch encompasses a large number of scholarly contributions dedicated to different aspect of the material and spiritual culture of the Middle Ages: from analyses of the ecclesiastical circumstances to the notation of secluded cult practices, from research of the fortifications and armours to exposition of knowledge on the new findings of luxurious jewelry, from verification of epidemics and contagious diseases to academic panoramas of Renaissance glamour. Thus, some fifteen papers that constitute the part of this archaeo-journal dedicated to the Medieval Macedonia bring new and highly significant scientific results or synthesize former knowledge in a way that opens new and exciting perspectives in the investigation of the most sensational epoch in the creation of Macedonian cultural legacy. In that context, Robert Mihajlovski gives a survey of the ecclesiastical history of the Region in

те на археолошките наоди од наведениот регион, Михајловски го следи развојот на религиозната политика и укажува на импактот кој организацијата на црковната институција го имала врз текот на настаните од VI до крајот на XII век.

Во доменот на воената историја, Трајче Нацев го публикува начинот на одбрамбената заштита на средновековната тврдина Исар-Штип, укажувајќи на специфичните квалитети на нејзината фортификација во **Fortification of the Medieval Fort Isar-Stip** (*Фортификацијата на средновековната тврдина Исар-Штип*); Душко Цветанов ни нуди размислувања околу убијацијата на тврдината Маџукион кај селото Мокриево и упатува кон локалитетот Пирго како можна локација на наведениот пост во **Possible Ubication of the Fortress of Matsukion at Present day Village of Mokrievo near Strumitsa** (*Можната убијација на тврдината Маџукион кај денешното село Мокриево – Струмичко*), додека Орданче Петров во **Mail from Treskavec - Contribution to the Study of Medieval Mail Armour** (*Мрежест оклоп од Трескавец: Прилог кон проучувањето на средновековните мрежести оклопи*) приложува кохерентна студија за изгледот, употребата и значењето на средновековните мрежести оклопи, преку примерот на панцирниот артефакт депониран во ризницата на Трескавечкиот манастир.

Два од приложените труда кон секцијата на прилози посветени на средновековната епоха се однесуваат на проучувањето на керамичката продукција; во првиот од нив, Бранислав Ристевски укажува на типолошките карактеристики на садовата керамика од раниот VII до средината на IX век пронајдена на македонските локалитети, илустрирајќи ја комплексноста на социо-економските и етно-културните процеси на балканското подрачје во **Основни тенденции во развитокот на раносредновековната садова керамика од централните делови на Балканскиот полуостров** (*Underlying Tendencies in the Development of Early Medieval Pottery in the Central Parts of the Balkan Peninsula*); вториот труд се однесува на средновековната керамичка продукција на локалитетот Плаошник и во него, Сарита Карпузова го авторизира својот прилог за откриената печка за производство на садова керамика, запознавајќи не со типологијата на керамичките садови од XIII и XIV век пронајдени во неа во **Medieval Pottery Production at the archaeological site Plaosnik-Ohrid** (*Средновековната садова продукција на археолошкиот локалитет Плаошник – Охрид*).

the article entitled **Heraclea, Pelagonia and Medieval Bitola - an Outline of the Ecclesiastical History – 6 - 12 century** (*Herakleja, Pelagonija i srednovekovna Bitola – pregled na crkovnata istorija od VI do XII vek*). Diligently tracing the arguments included in the historical sources and inscriptions on the archaeological artefacts from the mentioned region, Robert Mihajlovski covers the development of the religious policy and points to the impact of the church organization over the historical circumstances from the 6th until the late 12th century.

In the domain of military history, Trajče Nacev publishes the manner of defensive protection of the mediaeval fortress Isar-Štip, determining the specific qualities of its fortification in the article **Fortification of the Medieval Fort Isar-Stip** (*Фортификација на средновековната тврдина Исар – Штип*); Duško Cvetanov offers his considerations in relation to the ubication of the fort of Matcukion in the vicinity of the village of Mokrievo and directs the attention to the site of Pirgo as a possible location of the mentioned post in **Possible Ubication of the Fortress of Matsukion at Present day Village of Mokrievo near Strumitsa** (*Можната убијација на тврдината Маџукион кај денешното село Мокриево – Струмичко*), while Ordanče Petrov in his paper entitled **Mail from Treskavec - Contribution to the study of medieval mail armour** (*Мрежест оклоп од Трескавец: Прилог кон проучувањето на средновековните мрежести оклопи*) gives a coherent study of the material aspects, utilization and significance of the mediaeval mail armour through the analysis of the specimen found in the treasury of the Treskavec monastery near Prilep.

Two of the articles belonging to the section of scholarly contributions related to the investigation of the medieval period in Macedonia refer to the analysis of ceramic production; the first one, authorized by Branislav Ristevski, reveals the typological features of the pottery originating from the period of the early 7th to the mid-9th century discovered by the archaeological excavation undertaken at several sites in the territory of Macedonia, illustrating the complexity of the development of socio-economic and ethno-cultural processes in the Balkans in **Основни тенденции во развитокот на раносредновековната садова керамика од централните делови на Балканскиот полуостров** (*Underlying Tendencies in the Development of early Medieval Pottery in the Central Parts of the Balkan Peninsula*); the second one refers to the medieval ceramic production at the site of Plaošnik in Ohrid and is created by Sarita Karpuzova who gives her contribution to the explanation of the discovered pottery kiln, explicat-

На анализата на средновековниот накит посветени и се три научни прилози: во едниот од нив, професорот Иван Микулчиќ ни го претставува сребрениот, позлатен прстен-печат со претстава на раскошен лав од XIV век, пронајден со истражувањата на Скопската тврдина во **Lion Seal Ring from the Skopje Kale** (*Прстен со лав од Скопското Кале*), толкувајќи го како дел од накитот на некој од дворските првенци и одредувајќи ја неговата специфична намена и социјално значење. На обетките, како дел од украсната опрема на средновековните жители погребани на некрополата во Подгорица посветен им е трудот на Митја Гуштин, **A Contribution to some earrings in the Central Balkans and in Transylvania** (*Прилог кон познавање на обетките на Централен Балкан и во Трансилванија*), во кој авторот ги претставува трите типолошки групи на украсни предмети, укажувајќи на нивната фреквентност низ централните балкански предели и на подрачјето на Трансилванската висорамнина. Во трудот на Маргарита Стаменова Атанасова, посветен на наодите од средновековната некропола на локалитетот Орта дамија во Струмица, **Overview of the results from the Excavation at the Medieval necropolis at the Orta dzamija Location in Strumica** (*Осврт на резултатите од ископувањата на средновековната некропола на локацијата Орта-Дамија во Струмица*), прикажани се најкарактеристичните примероци на наушници, белезици, прстени и копчиња од богатата стратиграфија на средновековни гробови, откриени под архитектонскиот корпус на исламскиот сакрален објект.

Колешката Катерина Христовска, познат, признат и респектиран нумизматичар, во својот труд **On a rare billon trachy of Theodore II Duca Laskaris** (*За една ретка билонска трахеја на Теодор II Дука Ласкарис*), упатува на еден редок примерок на монета од времето на Ласкариската династија, разрешувајќи ја енигмата околу атрибуцијата на билонските трахеи на третиот по хронолошки ред експонент на никејската владеачка постава. Сублимирајќи ги, во својот истражувачки манир, спецификите на монетата од нумизматичкиот фонд на Народната банка на Република Македонија и историските околности на периодот пред Византиската реституција од 1261 година, Катерина Христовска манифестира современа и стратешки кохерентна методолошка тактика во откривањето на значајни податоци од сферата на средновековното монетоковање.

Од останатите прилози во овој дел на Зборникот, Сања Ивановска-Велкоска ја опишува

ing the typology of the ceramic vessels from the 13th and 14th century found at the site in the article entitled **Medieval Pottery Production at the archaeological site Plaosnik-Ohrid** (*Средновековната садова продукција на археолошкиот локалитет Плаошник – Охрид*).

The analyses of the mediaeval jewelry encompasses three research papers; the first one, authorized by Professor Ivan Mikulčić, introduces the silver, gold-plated ring seal with an image of a luxurious lion from the 14th century, found by the archaeological excavations of the Skopje fortress in **Lion Seal Ring from the Skopje Kale** (*Прстен со лав од Скопското Кале*), which is exemplified as a part of the personal ornamentation of a certain aristocrat with notes referring to its specific function and social significance. The earrings, as an element of the “ornamental equipment” of the mediaeval citizens laid to rest at the necropolis in Podgorica found their suitable explication in the paper created by Mitja Guštin, **A Contribution to some earrings in the Central Balkans and in Transylvania** (*Прилог кон познавање на обетките на Централен Балкан и во Трансилванија*), in which the author presents the three typological groups of decorative items indicating their frequency across central areas of the Balkans and in the region of Transylvania. On the other hand, the article written by Margarita Stamenova Atanasova, dedicated to the findings discovered at the medieval necropolises located under the Orta mosque in Strumica entitled **Overview of the results from the Excavation at the Medieval necropolis at the Orta Dzamija Location in Strumica** (*Осврт на резултатите од ископувањата на средновековната некропола на локацијата Орта-Дамија во Струмица*), reveals the most distinctive specimens of earrings, bracelets, rings and buttons found in the rich stratigraphy of medieval tombs uncovered beneath the architectural corpus of the Islamic edifice.

In the research paper entitled **On a Rare Billon Trachy of Theodore II Duca Laskaris** (*За една ретка билонска трахеја на Теодор II Дука Ласкарис*), Katerina Hristovska, renowned and highly respected numismatist, publishes a rare specimen of a coin minted in the time of the Lascarides dynasty, disclosing the mystery related to the attribution of the billon trachea to the third in line representative of the Nicean ruling house. Subliming the specific features of the coin, kept in the numismatic collection of the Museum of the National Bank of the Republic of Macedonia, and the historical circumstances of the period prior to the Byzantine restitution of 1261, as well as utilizing her highly recognizable investigation

претставата на малата **Коскена икона на св. Димитриј од Скопско Кале** (*Icon Made of Bones Representing St. Demetrius in the Fortress of Kale in Skopje*), датирана во периодот XII-XIII век, сметајќи ја за луксузен импорт во средновековниот град, Arkadius Koperkievich во **Holy or Cursed? Some reflections on Anomalies in Early Medieval Burials** (*Свети или проколнати? Некои согледувања на аномалии во раносредновековни погребувања*) трага по чудни и невообичаени положби на покојниците погребани во словенските некрополи од раносредновековниот период на пошироката европска територија. Притоа, со деликатно чувство за упорно следење на отстапувањата од традиционалниот погребен ритуал, Коперкиевич ја поставува дилемата околу можните елементи на суверитето, истовремено побивајќи ја со контрааргументи за упорна и безрезервна религиозна посветеност на христијанските култни практики.

Трагајќи по одговори за сопствените истражувачки активности, некрополите претставуваат извор на сознанија и за Фаница Велјановска, која во **Thalassemia Major and Malaria in the Republic of Macedonia in the Past** (*Таласемија мајор и маларија на почвата на Р. Македонија во минатото*), ни ги открива начините за препознавање на вродената хемолитичка анемија како предуслов за развој на маларија во наодите на остеолошки материјал од Стоби, Водоча, Свети Петнаесет, Орта цамија и други локалитети, укажувајќи на географската распространетост на ова заболување на македонската територија.

Во доменот на средновековните *Социо-иконографски студии*, елабориран е трудот на мојата маленкост, **V I P in Medieval Macedonia. Five Paradigms of Supreme Commissionership (11th – 14th century)** (Elizabeta Dimitrova, *VIP личности во Средновековна Македонија: Пет парадигми за врвни ктиторски проекти во периодот XI – XIV век*). Поаѓајќи од систематизацијата на средновековната креација во доменот на социо-политичката иконографија, трудот нуди типолошка скала на еминентните ктиторски приложници, чии дела се зачувани на македонската територија, со цел да се добие појасна слика за нивната улога во социјалниот прилог кон дефиницијата, ставот и карактерот на ктиторските продукти. Притоа, избран е по еден претставник од категориите на: императори, монарси, црковни авторитети, феудални лордови и ктитори со непознат социјален идентитет.

И на крајот, *last but not least*, најубавото од сè, воздигнато над мистичната креативна амбла-

manner of deductive detection, Katerina Hristovska manifests strategically coherent methodological tactics in the process of disclosure of very important data from the sphere of mediaeval minting.

Further on in the horizons of investigation of the highly elusive and creatively megapotent Macedonian Middle Ages, Sanja Ivanovska-Velkoska describes the image of the small-sized bone icon with a saintly image in **Коскена икона на св. Димитриј од Скопско Кале** (*Icon Made of Bones Representing St. Demetrius in the Fortress of Kale in Skopje*), dated in the period of 12th and 13th century, considering it as a luxurious import in the medieval city of Skopje; Arkadius Koperkievich in his paper entitled **Holy or Cursed? Some reflections on Anomalies in Early Medieval Burials** (*Свети или проколнати? Некои согледувања на аномалии во раносредновековни погребувања*) searches for explanation of the peculiar and unusual positions of the deceased buried in the areas of the mediaeval necropolises dated in the Early Mediaeval period and situated in the broader region of Europe. In that effort, utilizing a delicate sense for meticulous tracking of the deflections from the traditional burial rite, Arkadius Koperkievich sets the dilemma related to the possible elements of superstition, simultaneously rejecting it with arguments testifying to the persistent, as well as unwavering religious dedication to Christian cultic practices.

Searching for answers to her own research activities, the necropolises are a starting point for further investigation for Fanica Veljanovska, as well in the article entitled **Thalassemia Major and Malaria in the Republic of Macedonia in the Past** (*Таласемија мајор и маларија на почвата на Р. Македонија во минатото*), in which the author discloses the manners of recognition of the congenital hemolytic anemia as a pre-condition for the development of malaria in the skeletal findings discovered at Stobi, Vodoča, Holly Fifteen Martyrs and Orta Mosque in Strumica etc., pointing to the geographical expansibility of this disease in the territory of Macedonia.

In the domain of mediaeval socio-iconographic studies, one can find the elaboration of a certain topic in the article written by my humble self, entitled **V. I. P. in Medieval Macedonia. Five Paradigms of Supreme Commissionership, 11th – 14th century** (Elizabeta Dimitrova, *VIP личности во Средновековна Македонија: пет парадигми за врвни ктиторски проекти во периодот XI – XIV столетие*). Starting from the systematization of the mediaeval creation in the sphere of socio-political iconography, the paper offers a typological scale of the renowned khtetorial individuals the

жа на средните векови, над оружјето и војните, над болестите и погребувањето, над опсесивната политичка опортуност на средновековните феудални господари, ренесанското творештво во трудот на колешката Татјана Филиповска, гламурозно го затвора Архео-зборникот со својата рационално-лукузна, адаптивбилно-иновативна и промислено-фасцинантна провинуенција. Токму на тоа упатува и нејзиниот академски прилог, **Vitruvian Echo through the Renaissance** (*Ехото на Витрувиј во епохата на Ренесансата*), кој го експлицира капиталното значење на Витрувиевите *De architectura libri decem* и нивното влијание врз моделирањето на креативната свест кај ренесансите градители. Притоа, авторката со мошне пластичен методолошки пристап и со голема доза на енциклопедиски вкус во научната експозиција, го разоткрива импактот на Витрувиј и неговата теориска мисла врз различните аспекти на ренесанското архитектонско творештво, а тоа во структурирањето на конструктивните системи, во нивелирањето на пропорциските мерки, во обликувањето на просторните волумени и во дизајнирањето на визуелната естетика на градбите.

На сите автори кои приложија свои трудови за формирањето на архео-зборникот **Folia Archaeologica Balkanica III** им ја изразувам својата колегијална благодарност, но мојот академски респект најмногу е упатен до младиот колега Орце Петров, без кого, и покрај поддршката од Министерството за култура и од Филозофскиот факултет, **Folia Archaeologica Balkanica III, Elica Maneva in honorem** ќе изодеше многу потежок пат од оној којшто ја донесе до нејзината јавна промоција.

endowments of whom are preserved in the territory of present-day Macedonia with a purpose of picturing a more transparent panorama of their role in the social contribution to the definition, attitude and character of the commissioners' products. In order to accomplish this goal, the author has selected one representative from each of the existing categories of khetorial personages: emperors, monarchs, church authorities, feudal lords and commissioners with unknown social identities.

The last article in the chronological order of the research papers encompassed by the third volume of **Folia Archaeologica Balkanica** refers to the most delightful portion of the world of artistic creation; risen high above the mystical creative assemblage of the mediaeval epoch, the armours and military disasters, the contagious diseases and burial rites, as well as above the obsessive political opportunity of mediaeval noblemen and potentates, the Renaissance creativity in the paper of my colleague Tatjana Filipovska entitled **Vitruvian Echo through the Renaissance** (*Ехото на Витрувиј во епохата на Ренесансата*), glamorously closes the archaeo-journal with the delicate features of the Renaissance painterly production and its rational, yet luxurious, adaptable, yet innovative, as well as thoughtful, yet fascinating provenance. In that regard, the scholarly contribution of Professor Tatjana Filipovska explicates the capital significance of Vitruvius' work *De architectura libri decem* and its impact over the modeling of the creative consciousness of Renaissance architects. Utilizing a highly bounteous methodological approach and a respectable dosage of encyclopedic taste in her scholarly exposition, the author discloses the influence of Vitruvius and his theoretical thought over the different aspects of Renaissance architectural production, such are the structuring of the constructive systems, leveling of the proportions, shaping of the spatial volumes, as well as designing of the visual aesthetical dimension of the edifices.

To all thirty authors who generously submitted their research contributions to this archaeo-journal I am kindly expressing my gratitude and appreciation; yet, my academic respect is mostly directed to the young colleague Ordanče Petrov, without whom, in spite of the financial and logistic support given by the Ministry of culture and the Faculty of Philosophy, **Folia Archaeologica Balkanica volume III** would have walked a much longer way than the one which led it to its public and festive promotion on December 24th, 2015.

